

La consciència de la censura entre els escriptors catalans dels segles XVI, XVII i XVIII

Autor: Montse Montesinos
Data de publicació: 10-02-2021

Als segles XVI, XVII i XVIII, la censura era omnipresent a Catalunya i va afectar de ple el contingut dels llibres. Hi va haver un atac implacable contra els textos escrits originàriament en català. Aquest atac va afectar la mentalitat de les elits catalanes. La Montse Montesinos es fa ressò de tot plegat i presenta dos escriptors catalans que van provar de burlar-la, i un que va acceptar de ple d'escriure en castellà.

Entre finals del segle XVI i principis del segle XVII, el prevere i historiador de Barcelona Jaume Ramon Vila va redactar les seves obres en llengua catalana, dictant-les ell mateix als seus col·laboradors, que les escrivien a mà. És l'autor del Tractat d'Armoria i d'altres escrits. Els seus llibres manuscrits no van passar, doncs, per la impremta, que ja feia 150 anys que estava implantada a casa nostra. Això li va suposar disposar tan sols d'un exemplar de les obres. Ho va preferir així. Sabia que si feia imprimir els seus textos, els hi censurarien. És a dir: els hi escurçarien, els hi canviarien, els hi tallarien, se'ls hi quedarien, els hi traduirien al castellà, etc. Ell mateix ho va denunciar al Pròleg[1] de la còpia que va fer de la Crònica de Jaume I. En aquesta obra, a més, acusa altres escriptors —amb noms i cognoms— d'haver-se passat al castellà. Aquest pròleg és un document molt interessant perquè revela la deriva que, a Catalunya, va patint el català com a eina de cultura escrita durant aquests segles a benefici de la llengua castellana.

D'altra banda, va escriure unes Digressions històriques[2], que es troben al quart volum de l'Armoria, en les quals comenta els escuts que primer havia dibuixat. Allí s'hi nota la cura d'En Vila a l'hora d'escriure segons quin episodi històric. Ho fa amb respecte, però també amb recança i cautela, i a la vegada mostra la seva intenció reivindicativa enfront d'unes lleis alienes que ell no accepta. Un exemple d'aquestes lleis és una norma heràldica de finals del segle XV, la qual mana de posar en els escuts les armes de Castella a l'esquerra de les de Catalunya/Aragó, norma que va ser imposada per la reina Isabel la Catòlica. En Vila creu que, per la seva importància, aquest privilegi correspon a les armes de la confederació catalano-aragonesa.

De més a més, tenim constància que En Vila va copiar manualment, o va dictar, com hem dit, moltes altres obres catalanes d'altres segles. Ho va fer, també, per preservar-les de la manipulació i d'una gairebé segura traducció al castellà. En efecte, deia clarament que, a banda de la importància històrica dels fets que s'hi narraven, les havia copiat per defensar la llengua catalana en els escrits, que veia amenaçada. D'aquesta manera, les obres copiades i no editades van quedar guardades a la biblioteca de Sant Jeroni de la Murtra, el monestir més estimat per ell.

Primera plana del 'Tractat d'Armoría' d'En Jaume Ramon Vila.

Així mateix, ens han arribat d'altres testimonis de l'època que denunciaven aquest gir que experimentaven les capes més altes de la societat catalana quant a l'ús culte i prestigiat de la llengua pròpia, que va perdent terreny enfront del castellà. A més a més, el mateix J. R. Vila va deixar molt clar en el dit pròleg a la Crònica de Jaume I que just en aquells moments es publicaven llibres d'història amb «falsedats». Així, acusa Esteve de Garivay d'escriure «a favor de castellans i navarros i en contra dels catalans». En Garivay va escriure un Compendio historial[3], editat en castellà a Anvers el 1571 i en edició posterior, també en castellà, a Barcelona el 1628. En un estudi fet sobre aquesta obra l'any 1995, els autors Josep Pich i Antoni Saumell[4] ens informen que Garivay dedica a la història de Castella mil vint-i-set folis, a la de Navarra sis-cents cinquanta-sis i cinc-cents set folis a la Corona Catalano-aragonesa i no fa cap referència a la història de Mallorca ni a la de València.

En un altre pròleg, el del manuscrit anònim de la Història de Don Jayme de... Urgell, En Vila ens justifica el fet de copiar l'obra a mà, per «suplir la falta dels autors qui per sos sinistros intents [...] han volgudas callar [...] les sobergueries, desacatos i barbaritats q. usaren los castellans qui ab estos Reys (Trastàmars) vingueren de Castella».

En Jordi Rubió i Balaguer[5] ens diu que a l'any 1616 es va imprimir a Barcelona la Crònica de Bernat Desclot traduïda al castellà. Aquest estudiós destaca les paraules del pròleg que va escriure Fra A. Osorio, el censor de l'obra: «Los impresores [...] visto que los libros catalanes no tenían expediente en otras provincias y que la nuestra [lengua] les daba menos ganancia [...] pocas veces se han querido ocupar en imprimir los de la lengua propia». Així mateix, Osorio ens mostra la ideologia que hi havia darrere d'aquesta «política d'impressions»: que la traducció castellana era més «entenedora» i estava escrita «con más decente lenguaje» que el text original en català. Però tornem als mots d'En Rubió. Aquest historiador de la literatura catalana continua indicant les «creixents dificultats de publicació d'obres en català i que l'ús de la llengua pròpia en el camp de la historiografia es refugià en la història local». Així, es constata «l'existència d'una autèntica dimissió lingüística d'abast col·lectiu al si de la societat catalana ja des dels anys trenta del segle XVI»[6]. I segueix dient: «El castellà es presentava com un idioma molt més comercial per publicar estudis d'idioma o erudits». En paraules de Joan Fuster, «el català quedava relegat a lectures utilitàries. I predominava sols en els llibres d'oracions, indulgències, sermons... i les cançons que cantava el poble». Fuster també ens adverteix que els catalans erudits preferien llegir en castellà[7].

En Josep Pich i l'Antoni Saumell ens indiquen que «els pocs volums d'història que aparegueren impresos des de principis del segle XVII foren bàsicament la Crònica de Pujades, que aquest no va poder acabar de publicar[...] i poca cosa més». Aquestes edicions sempre es feien a partir d'un cert orgull lingüístic o d'una certa resistència a canviar de llengua, més que des d'una perspectiva comercial[...]. De la Crònica Universal del Principat de Catalunya de Jeroni Pujades només se'n publicà la primera part l'any 1601 en català; la segona es féu en castellà molt més tard: entre el 1829 i el 1832[8]. Això vol dir que aquesta segona part no la van deixar publicar en la llengua original, mentre l'autor encara vivia.

Tot això, En Vila ho sabia i s'hi rebel·la i d'aquí el seu rebuig a l'hegemonia castellana en aquest àmbit. Notava que de mica en mica la llengua castellana anava guanyant, a casa nostra, terreny en els àmbits més formals.

Ara bé, malgrat el seu rebuig, va anomenar Colón el descobridor del Nou Món i no pas Colom —cosa que, des que la vaig llegir per primer cop, em va sorprendre— i va parlar del rei Felip I benèvolament, tot i sabent d'ell tantes coses com sabia.

I és que Mossèn Vila va ser, fins que va complir trenta anys, contemporani de Felip I (el II de Castella). I va patir veient, mentre aquest rei va estar al poder, la regressió del català escrit en favor del castellà i la repressió a la impremta de les obres que es referien a la història del País. També percebia els efectes de la Inquisició, la qual no esmentava mai, com si no existís. Creiem que el motiu és que En Vila sabia que ell era un escriptor força conegut, i que per aquest motiu s'adonava perfectament que estava a l'ull de l'huracà i, consegüentment, sota la lupa dels inquisidors. Ja hem vist el motiu per què escrivia un sol manuscrit de cada obra i per què el guardava gelosament. Crec que sabia moltes més coses que no pas donava a conèixer, però havia de callar per no patir represàlies. Si elsensors retocaven i canviaven les obres, ell ja devia saber que era per ordre del rei. I amb el pas dels anys, amb els altres Felips, va succeir d'igual

manera, perquè la maquinària de la Inquisició continuava vigent i vigilant.

Així, quan parlava del rei ho feia d'una manera molt respectuosa, jo diria que untuosa. Devia posar les barbes a remullar. Si sabia com les gastava l'equip d'inquisidors que aquest rei tenia sota les seves ordres, ja suposava de quina manera havia d'escriure sobre ell i perquè havia d'escriure Colón en lloc de Colom. Havia de complir ordres. I es va referir a Felip I en aquests termes: "la magestat del rei don Philip primer d'aquest nom, rei d'Espanya, senyor nostre, fill de l'Emperador Carlos Quint [...] pus un rei tan savi i prudent com ho fou lo rei don Philip, que, per ésser-ho tant se li atribueix per tots los historiadors de son temps aquest atribut i apellido de prudent i que, d'altre part era tant medit i remirat en totas sas paraulas i accions..."[9].

En Josep Maria Roca, l'historiador propietari del Tractat d'Armoria durant els primers decennis del segle XX, ens informa que l'heraldista era successor directe dels també historiadors Pere Miquel Carbonell, Cristòfol Despuig i Francesc Calça. Com ells, En Vila es plany de la situació de la llengua culta catalana. Aquest plany va perdurar durant segles en textos d'altres escriptors. Són significatius els versos d'En Calça:

"En castellà tothom sen don'a scriure,
tenint per cert quels serà més profit
I donaran així major delit,
emperò molts an donat més que riure"[10].

D'intel·lectuals com el nostre prevere que lluitava per preservar el prestigi de la llengua i la història del seu país, que veia amenaçats, n'hi va haver d'altres. Altres que van sentir la necessitat de preservar la llengua pròpia en l'àmbit de la cultura en general i en la història pròpia en particular. I cadascú ho feia a la seva manera. A principis del segle XVIII, just en temps de la implantació del Decret de Nova Planta, trobem, per exemple, En Pere Serra i Postius, que escriu un llibre ja redactat en castellà —ara ja per la força llei d'aquest decret— sobre un tema que ara ens sembla anodí i carrincló. El títol ja ho indica: *Prodigios y finezas de los Santos Ángeles... en Cataluña*. Doncs bé, en dedica l'índex a parlar de molts autors catalans. D'En Vila hi inclou el Pròleg, sencer i en català, citat abans perquè, a través de la impressió massiva, sigui ben conegut i divulgat entre els catalans.

En Serra i Postius reproduïx en el seu llibre el pròleg en català que En Jaume Ramon Vila va fer de la 'Crònica de Jaume I'.

De la mateixa manera, també hi havia escriptors que, fos perquè eren més afins al rei, fos per adulació, fos per una moda que s'anava implantant, fos perquè ho trobaven més modern, fos per por, o fos per imposició pura i dura i a la força, es van passar a la llengua de la cort de Madrid. O bé els censors els van arravatar els manuscrits en català i els van fer traduir i imprimir en castellà. Sigui com sigui, aquest nou ambient també va influir en una franja determinada dels seus conciutadans, que per les mateixes causes van anar canviant la mentalitat: alguns renegant del català com a llengua formal i de cultura, i altres «escrivint-lo en la intimitat». Així es deuria anar mudant la valoració de la llengua catalana com a llengua culta en segons quin estatus de gent, sobretot en ciutats grans. Juntament, entre ells s'anava escampant la idea de trobar bo tot el que vingués de Madrid, i caducat, retrògrad o provincià el que fins aleshores els era propi: les obres d'alta cultura escrites en la nostra llengua. Recalco: en una franja social determinada. Més tard els anomenarem «botiflers». D'aquests, a partir d'aleshores, n'hi ha hagut sempre,

En Jordi Bilbeny, en el seu magnífic estudi titulat «Inquisició i Decadència»[11], dividit en 20 capítols a quin més punyent, ens exemplifica com es comportaven la censura i els censors als regnes de parla catalana. S'apropriaven, de manera impune i sostinguda, de múltiples obres de diversa índole escrites en català, les traduïen al castellà i, finalment, les presentaven com si haguessin estat escrites originàriament en aquesta llengua i fossin pròpies de la cultura castellana. Es van canviar del tot els noms dels autors o van ser castellanitzats. Es van canviar els títols de les obres, es van fer desaparèixer els clàssics, es van presentar autors catalans com a extremenys. A d'altres autors els van forçar a traduir llurs obres. A més a més, es van promulgar lleis que permetien la pèrdua d'obres en català consagrades, etc, etc.

Aquesta va ser la manera que l'estat castellà trobava més eficaç per fer desaparèixer el català del seu lloc preeminent en la cultura peninsular, intentant arraconar-lo i reduir-lo al mínim: a l'ús administratiu i casolà.

També En Lluís Batlle i Rossell tracta el tema a «Sota l'estora del Segle d'Or castellà»[12]. Segons ell, assistim a «un robatori cultural: es prepararia un buit literari en llengua catalana [...] amb la incorporació de tots els regnes peninsulars sota una sola corona, es prepararien els fonaments del castellà modern amb elements de tots els pobles[...] serà la llengua propugnada en tots els seus dominis [...] al segle XVI cercant-ne la uniformització lingüística». O sigui, que es tractava de bastir una llengua nova i més rica, apropiant-se de la riquesa de les llengües perifèriques, especialment del català del Principat i de les parles valencianes.

Ara que ja sabem de quina manera actuava la censura espanyola a casa nostra, especialment des del segle XVI endavant, i quins efectes devastadors va provocar entre la mentalitat d'una part de les classes dirigents catalanes, podem establir un parangó més proper: la repressió perpetrada contra la cultura catalana a l'època franquista. El paral·lelisme és el mateix: per una banda hi ha una elit catalana que se sent propera al poder, adopta les maneres, el llenguatge i la ideologia de qui mana, mentre menysprea els seus propis orígens. Alhora, una gran majoria resta fidel a les arrels, però obeeix les noves lleis. Tanmateix, però, aquesta gran multitud de catalans ha de guardar l'orgull i la vergonya a l'armari. Ha d'intentar subsistir a l'espera de temps millors i ha de treballar per aixecar el país. I encara n'hi ha uns altres, una minoria molt conscienciada, que segueix lluitant «per salvar els mots»: treballant perquè arribi aviat el moment de la deslliurança. I perquè això succeeixi arriben a posar en risc la pròpia seguretat i fins i tot la vida.

Tornem, però, als segles XVII i XVIII. En aquella època anem trobant diferents actes d'heroisme: uns preserven l'idioma escrit en una còpia única manuscrita, tancada a pany i clau en biblioteques de monestirs —que acabaran cremats per la barbàrie— i d'altres tradueixen obligats les seves obres al castellà, que altre remei no tenen, però deixen, quan poden, tot un seguit de senyals encriptats perquè els desxifrin els qui coneixin aquests senyals. Malauradament, aquestes obres acabaran també fagocitades per la cultura forastera, que en farà bandera com si fossin de collita pròpia.

Hi ha diversos avisos que la persecució del català com a llengua de cultura es va produint d'una manera cada cop més evident. Es van aixecar diverses veus per denunciar-la, que finalment són fetes emmudir del tot de manera oficial. Al segle XVIII algú s'atreveix encara a posar al seu llibre escrit en la llengua del Imperio un apèndix per mostrar un paràgraf en català, còpia d'un original del segle anterior. Sembla que això era permès. Segurament perquè el llibre es va presentar en forma d'obreta minúscula, de caire religiós, menor. L'obra apareix a Barcelona. Es ben clar que torno a parlar del benaurat llibret d'En Serra i Postius[13].

El segle XVIII és el Segle de les Llums, on predomina l'ordre i la raó. L'Antoni de Capmany (1742-1813)[14], el també brillant escriptor, polític i tan reconegut historiador, va ser un català enamorat del poder naval dels antics comtes-reis catalans i de la magna i sàvia organització d'aquell poder en consolsats a la Mediterrània. Viu a Madrid, parla i escriu en castellà i glorifica l'administració de tota la rècula de Borbons successors del regnat de Felip V de Castella. No va tenir cap record per la desfeta del 1714, encara propera en el temps. Escriví sempre en castellà perquè considerava el català «un «idioma provincial muerto hoy para la república de las letras», encara que n'enyorava l'esplendor com a llengua oficial de l'antiga cort catalana[15]. Talment com va passar en el franquisme. I si no es canvien les lleis i les conductes humanes, la Història, que hi està condicionada, no farà més que repetir-se.

Portada de les 'Memorias históricas' d'Antoni de Capmany.

Montse Montesinos
Gener del 2021

Bibliografia:

[1].- Pròleg a la còpia manuscrita de la "Història del molt alt, invictíssim senyor, lo rey don Jaume d'Aragó, primer d'aquest nom cognomenat lo gran conquistador", escrita a Barcelona per Jaume Farrera per ordre de Jaume Ramon Vila i reproduït per Pere Serra i Postius a l'Índex d'autors de la seva obra Prodigios i Finezas de los Santos Angeles, Barcelona, 1726. També es pot llegir el pròleg al final de l'article de Josep Pich i Antoni Saumell: Jaume Ramon Vila i la defensa de la Història de Catalunya i del català a principis del segle XVII.
<https://www.raco.cat/index.php/Recerques/article/view/137743>

[2].- Jaume Ramon Vila, Tractat d'Armoria., volum IV. Segle XVII, Biblioteca de Catalunya.

[3].- Esteban de Garivay, Los XL libros del compendio historial de las Crónicas y Universal Historia de todos los reyes de España. Barcelona, 1628.

[4].- Josep Pich i Mitjana i Antoni Saumell i Soler, Jaume Ramon Vila i la defensa de la història de Catalunya i del català a principis del segle XVII. Estudi fet el 1995, trobat a Google i ressenyat a [1]

[5].- Dins el mateix estudi anterior, a la pag 73, els autors citen J. Rubió i Balaguer: Història de la Literatura catalana, pàgs. 237-238.

[6].- ibidem.

[7].- ibidem: citat en L'aventura del llibre català, Joan Fuster. Pàgs. 26-27.

[8].- Article de Josep Pich i Antoni Saumell, pàg.73.

[9].- Jaume Ramon Vila, pròleg a la dita Crònica de Jaume I.

[10].- Article de J. Pich i A. Saumell, pàg. 74.

[11].- Jordi Bilbeny, Inquisició i Decadència. Libbooks, Barcelona, S.L. 2018.

[12].- Lluís Batlle i Rossell, Sota l'estora del Segle d'Or castellà. Autoedició, 2017. Pàg. 139.

[13].- Pere Serra i Postius, Prodigios i Finezas de los Santos Angeles. Obra citada.

[14].- Antoni de Capmany, Memorias históricas sobre la Marina, Comercio y Artes de la Antigua Ciudad de Barcelona. Madrid 1790–92.

[15].- Gran Enciclopèdia Catalana, «Antoni de Capmany», volum IV. Pàg. 339.